Інформаційно-аналітична довідка

"Про ратифікацію Україною Конвенції ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені предмети культури (Рим, 24 червня 1995 р.)"

Однією з найбільш актуальних проблем світового культурного співробітництва є запобігання незаконній торгівлі культурними цінностями, крадіжкам, нелегальному експорту та імпорту предметів культури.

Ключові ідеї в процесі розробки цього питання на міжнародному рівні отримали свій подальший розвиток та більш поглиблене опрацювання у Конвенція ЮНЕСКО про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності від 14 листопада 1970 року. Конвенція є першим найбільш ґрунтовним міжнародно-правовим актом з даного питання, який відобразив тенденції розвитку світової суспільної думки з даного питання та фокусував у собі нелегкий компроміс між розвинутими країнами та країнами, що розвиваються. Першочергове значення цієї Конвенції полягає в тому, що вона не лише була глибоко інноваційним документом з фундаментальним теоретичним опрацюванням проблеми, але який водночас став обов'язковим до виконання країнами-учасницями у практичній діяльності у сфері культури. Станом на 2013 р. учасниками конвенції є 123 країни світу, з них 75 її ратифікували. В тому числі, конвенція ратифікована Україною в 1988 році.

Досвід застосування Конвенції ЮНЕСКО 1970 року показав, що практичне вирішення питань повернення та реституції незаконно вивезених культурних цінностей в багатьох випадках зустрічалося з великими труднощами або взагалі ставало неможливим через відсутність узгодження норм конвенції з нормами міжнародного приватного права. Окрім того, положення Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. часто не узгоджувалося з національним законодавством країн в галузі цивільно-правових відносин, що ускладнювало або навіть унеможливлювало подання офіційних запитів

стосовно реституції незаконно переміщених предметів культури. Ця ситуація викликала необхідність уніфікації міжнародного приватного права з даного питання з урахуванням принципів та ключових положень, стверджених у Конвенції ЮНЕСКО 1970 р. У 1982 р. ряд експертів ЮНЕСКО виступили з ініціативою необхідності розробки такого документа під егідою Міжнародного інституту з уніфікації приватного права, штаб-квартира якого знаходиться в Римі (ЮНІДРУА). Робота на цим документом розпочалася у 1988 р. і тривала декілька років із залученням провідних експертів з різних країн. Проект нової конвенції 8 жовтня 1993 р. був схвалений Міжнародною радою експертів та Адміністративною радою ЮНІДРУА. 7-24 червня 1995 р. в Римі відбулася міжнародна дипломатична конференція за участю представників 70 держав, в ході якої обговорювалися ключові положення запропонованого проекту документу. В тому числі у ній брала участь делегація від України. Відповідно до звернення МЗС України та Національної комісії з питань розшуку та повернення в Україну втрачених культурних цінностей при Кабінеті міністрів України, експертний аналіз проекту документа зробив старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України к.і.н. С. І. Кот. Зокрема, було вказано на ряд невдалих формулювань, що містилися у документі та запропоновано низку редакційних змін з метою його удосконалення. Загалом зміни, які вже напередодні конференції та під час її роботи були внесені до тексту конвенції, віддзеркалювали різне розуміння проблеми та окремі інтереси різних держав, представники яких брали участь у конференції.

24 червня 1995 року в Римі було затверджено остаточний текст Конвенції ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені предмети культури, яка стала значним кроком у вирішенні проблеми реституції втрачених культурних цінностей. В тому числі, свої пропозиції до тексту документа внесла делегація України і частина з них зрештою знайшла відображення в остаточному тексті конвенції. Однак, перебуваючи в Римі, представники делегації від України не підписали затверджену конвенцію.

Так само Україна не підписала цей важливий документ протягом наступного періоду до 30 червня 1996 року, коли вона могла отримати статус країни-засновниці конвенції. Конвенція не підписана і не ратифікована Україною дотепер. Станом на 2013 р. до конвенції загалом приєдналися 44 країни, в тому числі 33 ратифікували її. Серед пострадянських країн конвенцію підписала та ратифікувала Литовська республіка (відповідно 1995, 1997), Грузія та Російська Федерація підписали конвенцію, відповідно, у 1995 р. та 1996 р., але не ратифікували її.

Конвенція ЮНІДРУА 1995 р. охоплює своїм змістом питання реституції викрадених культурних цінностей та повернення незаконно вивезених культурних цінностей, що були переміщені з території держави-учасниці всупереч їх національному законодавству (ст. 1). Під культурними цінностями дана конвенція загалом розуміє такі цінності, які з релігійних чи світських причин є важливі для археології, вивчення доісторичної доби, історії, літератури, мистецтва чи науки (ст. 2). Більш детальний перелік категорій культурних цінностей міститься в Додатку до Конвенції.

У конвенції чітко зафіксований термін «незаконно вивезені культурні цінності» як «переміщені із території Договірної Держави всупереч її праву, яке регулює вивезення культурних цінностей з метою захисту її культурної спадщини». Водночас, міжнародно-правові документи дозволяють конкретизувати загальні визначення та розглянути більш детально категорії культурних цінностей, які можуть відноситися до незаконно вивезених культурних цінностей. Конвенція ЮНІДРУА 1995 року акцентує увагу на незаконних перевезеннях та торгівлі культурними цінностями, особливий наголос робиться на «пограбуваннях археологічних місцевостей». В статті I конвенції зафіксоване визначення «незаконно вивезених культурних цінностей», під яким вона розуміє цінності, переміщені з території держави всупереч її праву, яке регулює таке вивезення. Слід зазначити, що до цієї категорії конвенція відносить також тимчасово вивезені і неповернуті культурні цінності: «Культурна цінність, тимчасово вивезена з території держави… з метою

виставки, дослідження чи реставрації, згідно з дозволом, виданим відповідно до її права, що регулює такий експорт з метою захисту її культурної спадщини, і не повернута відповідно до умов цього дозволу, вважається нелегально вивезеною» (ст. 5). Разом з тим, окремо застосовується термін «викрадені культурні цінності». Він не розшифровується в тексті конвенції. Очевидно, що поняття «викрадені» охоплює собою контекст кримінальних дій, наслідком яких стало відчуження культурних цінностей в законного власника (чи володільця). До цієї категорії також віднесено археологічні предмети, що отримані всупереч законодавству: «Культурна цінність, яка була незаконно розкопана, або законно розкопана, але незаконно утримується, вважається викраденою» (ст. 3, п. 2). Проте в іншому пункті цієї статті (п. 5) в рамках глави щодо викрадених культурних цінностей (Глава II) виокремлюються заходи щодо «культурної цінності, переміщеної з пам'ятки, археологічного заповідника чи суспільної колекції». Тим самим, крім предметів, що мають відношення до археологічних об'єктів, мова може йти також про відокремлені предмети інших видів нерухомої культурної спадщини, зокрема, пам'яток історії, архітектури, мистецтва, техніки тощо, а також рухомих пам'яток – як окремих. так і з складу суспільних колекцій. Враховуючи, що конвенція присвячена міжнародній співпраці щодо повернення викрадених чи незаконно вивезених культурних цінностей, отже, йдеться про міждержавні відносини і взаємодію стосовно предметів культури, які були переміщені внаслідок тих чи інших незаконних дій. Таким чином, йдеться про культурні цінності, які в незаконний спосіб опинилися поза межами території країни їх походження. Тому, на наш погляд, поняття «незаконно вивезені культурні цінності» в широкому сенсі своїм змістом охоплює як культурні цінності, викрадені та переміщені з території держави, так і культурні цінності, вивезені з неї з порушеннями чинних правил та процедур щодо оформлення такого вивезення.

Основні принципи реституції викрадених культурних цінностей викладені в Главі II і полягають в наступному:

1) Той, хто володіє викраденою цінністю, повинен її повернути;

2) Вимоги про реституцію мають бути заявлені протягом трьох років з моменту, коли позивач дізнався про місцезнаходження цінності та про особу, яка нею володіє, та в будь-якому випадку протягом 50 років з моменту крадіжки;

3) Позов про реституцію предметів, які становлять невід'ємну частину пам'ятки чи археологічної місцевості або є частиною суспільної колекції, не підлягає ніяким строкам давності, крім трирічного строку з моменту, коли власник дізнався про місцезнаходження культурної цінності;

4) Позов може обмежуватись 75-річним або ще тривалішим строком давності за заявою держави-учасниці;

5) Добросовісний володілець культурної цінності, яка підлягає реституції, має право на чесну і розумну компенсацію (у випадку документального підтвердження того, що така особа «виявила належну сумлінність», здобуваючи цю річ – п. 1 статті 4).

Окремо Конвенція 1995 року регулює питання вивезення культурних цінностей з метою виставки, дослідження чи реставрації (Глава III «Повернення незаконно вивезених культурних цінностей»). Так, ст. 5 зазначає, що «культурна цінність, тимчасово вивезена з території держави-позивача з метою виставки, дослідження чи реставрації, згідно з дозволом, … і не повернута відповідно до умов цього дозволу, вважається нелегально вивезеною». Це положення має особливу вагу, адже художньо-історичне та культурно-політичне значення обміну культурними цінностями у формі міжнародного обігу експонатів, переданих для участі у виставці, можна оцінити, відвідуючи музейні зали чи галереї, де зібрані експонати з музеїв різних країн світу.

Найбільш складним елементом змісту конвенції є її положення щодо порядку судового оскарження фактів незаконного привласнення культурних цінностей, які в разі приєднання України до конвенції потребуватимуть дуже чіткої та відповідальної діяльності уповноважених органів України по відслідковуванню вчинених порушень, їх фіксації та дуже оперативному

поданню в доволі стислі терміни відповідних судових позовів чи інших запитів щодо повернення незаконно вивезених культурних цінностей. Вимога про повернення незаконно вивезених культурних цінностей може бути звернена до суду чи до іншого компетентного органу країн-учасниць. Таке звернення має надійти протягом трьох років з моменту, коли держава-позивач дізналася про місце перебування культурної цінності та встановила особу, яка нею володіє, і в будь-якому іншому випадку протягом п'ятдесяти років з моменту вивезення чи від дня, коли культурна цінність мала бути повернена в державу походження. Ризики даних положень полягають в тому, що в разі, коли факти незаконного привласнення культурних цінностей стануть відомими через гранично допустиму дату подання претензій, повернути їх буде можливо лише в разі доведення їх особливого суспільного значення та приналежності до суспільних колекцій. Доповнюють положення ст. 5 Конвенції 1995 року численні двосторонні угоди про культурне співробітництво, а також норми національних законодавств.

Важливо відзначити, що Конвенція 1995 року «не легалізує будь-якої незаконної операції, що мала місце до набрання чинності цією Конвенцією» і не обмежує право держави подавати позови про реституцію «поза межами цієї Конвенції» (ст. 9, ст.10). Також має велике значення той факт, що у преамбулі підкреслюється зв'язок даної конвенції з Конвенцією ЮНЕСКО 1970 р.

Додатково слід зазначити, що дія конвенції стосується актів незаконного заволодіння культурними цінностями, що мали місце від часу, коли вона набула чинності. Проте з метою уникнення юридичних колізій та ускладнень щодо розшуку та повернення культурних цінностей, втрачених до часу ухвалення та набуття чинності конвенції, в тому числі щодо втрат культурних цінностей внаслідок Другої світової війни, вважаємо за доцільне при ратифікації конвенції Україною внести офіційне застереження, що Україна наголошує на тому, що норми даної конвенції щодо термінів давності не поширюються на раніше викрадені та незаконно переміщені

культурні цінності, особливо ті, що були втрачені внаслідок Другої світової війни.

Вважаємо, що в України є всі підстави ратифікувати Конвенцію ЮНІДРУА про викрадені чи нелегально вивезені предмети культури (Рим, 24 червня 1995 р.).

Враховуючи, що в Україні дотепер не існує офіційного україномовного перекладу вказаної конвенції, вважаємо за доцільне в рамках підготовки такої ратифікації доручити МЗС України забезпечити офіційний переклад тексту конвенції на українську мову.

Керівник
Центру досліджень проблем повернення
та реституції Культурних цінностей
Інституту історії України НАН України,
провідний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України,
кандидат історичних наук **С. І. Кот**